

GLOBALNA VERZUS POSTSOCIALISTICKÁ TRANSFORMÁCIA PRIEMYSLU (NA PRÍKLADE SLOVENSKA)

Dagmar Popjaková

Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta, Katedra humánnej geografie a demogeografie, Mlynská dolina, 842 15 Bratislava

Abstract: In the last 15 years, industry of the Slovakia as well as of the others post-communist East and Central European countries was subject to significant changes connected with political, social and economic transformation of their societies after 1989. In the global dimensions, the process of transformation of the industry began in the early 70-s. This contribution tends to characterize the main aspects of these processes and compares them in the end.

Keywords: transformation; social and economic transition; transitional economies; industrial transition; industrial development and changes; deindustrialisation; reindustrialisation

1. ÚVOD

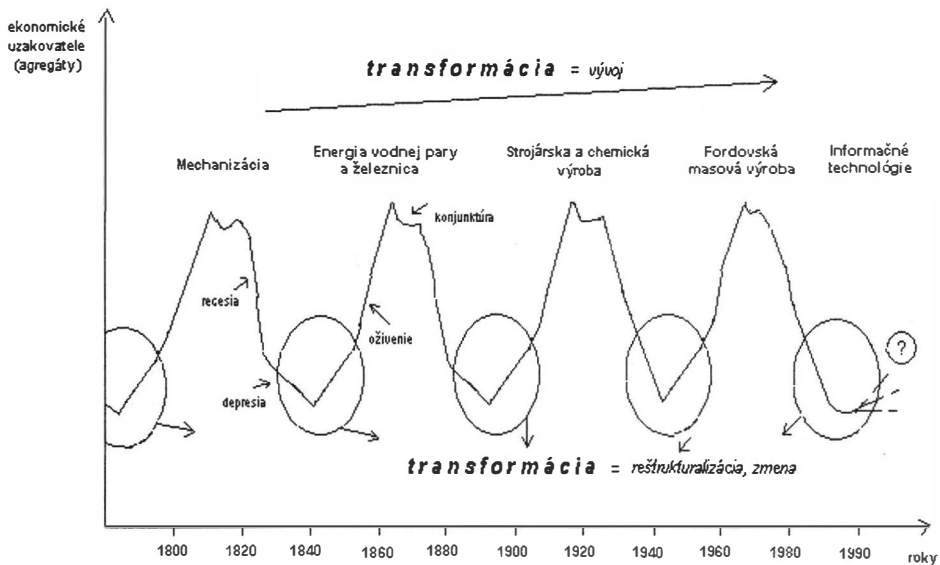
V zložitom a jedinečnom evolučnom procese veľkých sociálnych systémov nastávajú okamihy, časové momenty zvratu, v ktorých tieto zásadne menia svoj charakter. Obyčajne ide o veľmi dynamické, komplikované a relatívne radikálne sa prejavujúce procesy, ktoré sa často označujú termínom transformácia. Odborná aj laická verejnosť u nás i v zahraničí pojem transformácia (s rôznymi prívlastkami), spája so zmenami spoločenských systémov v regióne strednej a východnej Európy po roku 1989¹. Rovnakými termínmi (transition, transformation) sú v zahraničnej literatúre označované spoločensko ekonomické zmeny vo vyspelých štátoch sveta, ktorých iniciálne štádiá siahajú do prelomu 60. a 70. rokov². Takto chápaný pojem transformácie možno označiť vo vzťahu k súvislostiam uvedeným nižšie – za transformáciu v užšom slova zmysle, časovo konkrétne viazanú bez ohľadu na priestorovú mierku. Pojem transformácia môže byť však vnímaný širšie – kontinuálnejšie, všeobecnejšie – ako každá vývojová zmena

¹ napr. Smith 2003 s. 24 hovorí o „regionálnej transformácii v Európe“

² napr. pojem „globálna ekonomická transformácia“ používa Dicken 1986 v dnes už klasickej publikácii svetovej humánnej geografie

systému z jedného kvalitatívneho stavu do druhého. Ide o transformáciu v širokom ponímaní.

Vývojové transformačné procesy ekonomických systémov popísal v 20. rokoch 20. storočia ruský ekonóm Kondratiev vo svojej teórii tzv. dlhých vln cyklického vývoja. Kondratievove vývojové fázy a cykly boli aplikované aj na vývoj priemyselnej výroby (obr. 1). Neskôr bola táto ekonomická teória podporená všeobecnou teóriou vývoja. Bolo to na prelome 60. a 70. rokov, kedy belgický fyzik a chemik ruského pôvodu I. Prigogine vysvetlil pomocou fyzikálnych zákonov synergetický mechanizmus evolúcie spoločenských (tiež biologických) systémov. Podľa tejto teórie sú spoločenské systémy veľké samoregujúce sa komplexy, v ktorých trajektórii vývoja zohrávajú dôležitú úlohu fázové prechody, fluktuácie, bifurkácie, disipatívne štruktúry³. Oni umožňujú systémom vyvíjať sa v istých časových momentoch skokom, podstatne sa meniť smerom k formám, spravidla na vyššej kvalitatívnej úrovni. Vývojové zmeny spoločenských entít takéhoto charakteru je možné označiť tiež pojmom transformácia. Transformácia v tomto zmysle ako reštrukturalizácia, zmena, je teda ponímaná ako relatívne krátke obdobie zásadných nevyhnutných zmien spoločenských systémov (napr. aj priemyselných) v ich evolučnom vývoji. Takýmto samoregulačným vývojom prechádzajú kvalitatívne rôznorodé komplexy na hierarchicky a priestorovo rôznej úrovni, navzájom sa môžu prelínať a ovplyvňovať.



Obrázok 1 Kondratievove dlhé vlny a cykly evolúcie priemyselnej výroby podľa Strykiewicza (1999, s. 43) – upravené autorkou

Transformáciou priemyslu v najširšom slova zmysle t. j. v zmysle vývoja priemyslu, rozumieme všetky kontinuálne evolučné premeny priemyslu, ktoré sa dajú pozorovať od jeho počiatkov rozvoja až po súčasnosť, ktoré môžu byť sledované na rôznych hierarchických priestorových úrovniach – od globálnej mierky až po mierku lokálnu.

³ bližšie Prigogine 1973, Prigogine 1979, Ivanička 1980, Krempaský 1982, Hudec 1983, Ivanička 1988

Transformáciu priemyslu v užšom slova zmysle potom chápeme ako reštrukturalizáciu, zmenu t. j. prechodné obdobie, v trvaní spravidla dvoch, troch decénií, reagovania industriálnej štruktúry na celospoločenské zmeny – najčastejšie politické, sociálno-ekonomické resp. technické, ktoré tiež môžu byť študované v rôznych regionálnych dimenziách. Pojem ekonomická transformácia vyjadruje zmenu ekonomických parametrov hospodárskeho systému. Podľa Andraščíka (1995) ekonomická transformácia predstavuje istý časovo ohraničený interval dlhodobej evolúcie hospodárstva, pričom dynamika tranzitívneho procesu je výrazne vyššia ako dynamika prirodzene evolujúceho hospodárskeho systému. Pod pojmom socioekonomická transformácia rozumieme širšie, spoločenské vplyvy a súvislosti zmien ekonomického systému. Termínom politicko-sociálno-ekonomická transformácia možno označiť zmeny politického, sociálneho a ekonomického systému spoločností v procese ich vývoja. Často sa táto terminologická konštrukcia nahrádza komplexným výrazom – spoločenská transformácia.

Cieľom príspevku je podať hrubý, rámcový náčrt zmien priemyslu Slovenska v období po roku 1989 t. j. počas obdobia transformácie slovenskej spoločnosti zo socialistického centrálne riadeného ekonomického systému na staronový kapitalistický systém trhového hospodárstva a porovnať ho s globálnymi zmenami v socioekonomickej oblasti a predovšetkým v oblasti priemyselnej výroby, ktoré prebiehali a prebiehajú vo vyspelých ekonomikách sveta od počiatku 70. rokov, v období označovanom ako postmodernizmus, postfordizmus, postindustrializmus. V príspevku sa často prelínajú hodnotenia transformácie priemyslu a celého ekonomického resp. socioekonomického systému. Vyplýva to zo skutočnosti, že priemysel, ako významné hospodárske odvetvie, producent výrobných a spotrebných prostriedkov, zásadne ovplyvňuje úroveň celej spoločenskej štruktúry. Preto sa spoločenské zmeny v najširšom slova zmysle veľmi rýchlo vždy uplatňujú v spôsobe priemyselnej výroby a akumulácie. Resp. opačne (ako uvádza Pavlínek, 1997, s. 41) často sú zmeny priemyselnej produkcie sprevádzané širokými spoločenskými zmenami. Štúdia predstavuje pokus o vymedzenie a formulovanie rôznych jednotlivých procesov, javov a ich aspektov, spojených s transformačnými zmenami priemyslu chápanými v širšom i užšom slova zmysle tak ako boli získané zo štúdia a analýzy literatúry, štatistických dát (týkajúcich sa priemyselnej výroby Slovenskej republiky) a zároveň identifikované terénnym a anketovým výskumom vo vybraných priemyselných podnikoch.

2. GLOBÁLNE TRANSFORMAČNÉ ZMENY PRIEMYSLU V OBDOBÍ POSTMODERNIZMU V KONTEXTE VÝVOJA SVETOVÉHO EKONOMICKÉHO SYSTÉMU

V prvej etape rozvoja tzv. moderného priemyslu koncom 18. storočia t.j. v období zavádzania strojov do výroby a postupnej transformácie manufaktúr na priemyselné závody, vyvolal priemysel doslova revolúciu (priemyselnú revolúciu) s hlbokými hospodárskymi a sociálnymi zmenami svetového spoločenstva. Analýza historických súvislostí vývoja priemyselnej výroby v globálnej mierke poukazuje na skutočnosť, ako zásadne priemyselná výroba ovplyvňuje a ako je ovplyvňovaná zároveň, celosvetovým sociálno ekonomickým systémom. Charakter priemyslu na tom ktorom stupni vývoja t.j. istý spôsob akumulácie a organizácie výroby, odpovedajúca odvetvová a priestorová

diferenciácia priemyslu – boli vždy ovplyvnené istou úrovňou technického pokroku, potrebami dopytu, dostatkom kapitálu, zainteresovaním na zisku, faktorom pracovnej sily, surovinovými a inými prírodnými a ekonomickými činiteľmi.

Posledná etapa vývoja priemyslu označovaná ako postfordistická alebo postmodernistická začína od obdobia sedemdesiatych rokov, obdobia vyvrcholenia fordizmu a trvá do súčasnosti. Postfordizmus je označovaný (Paulov, 1994, s. 39; Pavlínek, 1997, s. 42, 43) ako nový systém kapitalistickej akumulácie a celkovo kapitalistického systému, ktorý sa formoval v reakcii na krízu fordizmu (predchádzajúcej vývojovej etapy založenej na masovej produkcii štandardizovaných výrobkov spojenej so systematicky rastúcim trhom masového konzumenta, a regulovanej keynesianskymi makroekonomickými opatreniami). Charakter a typické prejavy obdobia postfordizmu v oblasti priemyselnej výroby možno sumárne zhrnúť do niekoľkých bodov⁴:

- **Štrukturálna transformácia hospodárstiev v smere znižovania podielu priemyslu v hospodárskom systéme.** Je založená na procese *deindustrializácie* resp. *terciarizácie* t.j. systematickom znižovaní miery investícií vo výrobe, v jednotlivých priemyselných odvetviach a raste významu terciárnych a kvartérnych aktivít (hlavne v oblasti turistiky, bankovníctva, poisťovníctva, financií, reklamy, poradenských a obchodných služieb, informácií, telekomunikácií). V súčasnosti sa služby v najvyspelejších krajinách podieľajú na tvorbe HDP polovičným až dvojtretinovým podielom, poskytujú najviac pracovných príležitostí. Najrýchlejšie tempo rastu vykazujú výrobné služby, ktoré priamo podporujú rozvoj priemyslu (bankovníctvo, poisťovníctvo, doprava, spoje). Z tohto hľadiska systém vyspelých ekonomík nadobudol charakter *postindustriálnej spoločnosti*, v ktorej dominuje sektor služieb, predovšetkým kvartérnych.
- **Štrukturálne zmeny v priemysle** sú označované termínom *reindustrializácia*. Ide o proces, ktorý je založený na reštrukturalizácii priemyslu v prospech nových vysokotechnologických odvetví, ako sú odvetvia elektroniky, presná a jemná mechanika, odvetvia organickej chémie, farmácie, letecký a kozmický priemysel ap. Štrukturálne zmeny znamenajú ústup tradičných odvetví energeticky, materiálovo náročných, zaťažujúcich životné prostredie (ťažobný, hutnícky, ťažký strojársky, energetický priemysel, anorganická chémia).
- **Význam nových technológií, inovácií, vedy a výskumu.** Technologická transformácia je tesne spojená s ostatnými procesmi spoločenských, hospodárskych a priestorových zmien. Zavádzanie nových informačných a komunikačných technológií nielen v priemysle, ale i v ostatných sociálno ekonomických sektoroch, označujú niektorí autori ako tzv. mikroelektronickú resp. technologickú, komunikačnú revolúciu (Tödling 1994, Sheppard 1994). Výskum a vývoj (koncentrované na univerzitách a výskumných ústavoch), kvalifikované pracovné sily sa o.i. stali nevyhnutnou východiskovou bázou priemyslu, pretože sa najvýznamnejšou mierou podieľajú na tvorbe inovácií, ktoré sa stali motorom priemyselného rozvoja. Zavádzanie nových technológií umožnilo automatizáciu výroby, jej racionalizáciu resp. jej relo-

⁴ Obsiahly príspevok P. Dickena k analýze, ako sám uvádza „globálnej transformácie priemyselnej výroby“, zhodnotili napr. Peck a Yeung 2003 (in Olds 2004 s. 509) a typické črty tohto obdobia zhrnuli do niekoľkých bodov: nová medzinárodná delba práce a jej regionálne prejavy; špecifická firemná, odvetvová a inštitucionálna dynamika; význam technológií vo vývojových procesoch; špecifická úloha štátov a regiónov v riadení transformačných procesov; priestorové prejavy globálnej ekonomickej transformácie včetně rastu závislosti medzi podnikmi a priestorom; transformácie vnútrofirmej organizácie predovšetkým nadnárodných spoločností, ktoré vplyvajú na štrukturálne zmeny na ďalších úrovniach.

káciu do nízko nákladových oblastí, umožnilo obmedzovať počet pracovných síl, hlavne nekvalifikovaných, zredukovalo význam uniformovanej masovej výroby a umožnilo výrobu špecializovaných produktov (customized products) a napomohlo získavať výhody zo sortimentu (economics of scope) (Tödling 1994, Yeung 1994). Všeobecný nárast technologického pokroku umožnil urýchliť proces zavádzania inovácií v priemyselnej výrobe a skracovať životný cyklus výrobkov a technológií.

- **Priestorové presuny v priemysle.** Sú prejavom toho, že nové priemyselné odvetvia sú priestorovo podmienené novými lokalizačnými faktormi ako sú informácie (napojenie výrobných subjektov na univerzity, vedecké inštitúcie), kvalitná dopravná infraštruktúra (diaľnice medzinárodného významu, letiská), neznečistené, neprehustené prostredie, výhody aglomerácie spojené s koncentráciou vedy a techniky, význam trhu (jeho veľkosť, štruktúra, dopyt), faktor relatívne lacnej pracovnej sily. Ako uvádza Tödling (1994), niektorí autori interpretovali priestorové presuny ako krach starých jadrovo-priemyselných štruktúr a rast nových regionálnych modelov, ktoré sa často označujú ako *nové industriálne priestory*. Ich makro mierkovým príkladom sú napr. sunbelt v USA, juhozápadné Nemecko, Írsko t.j. ide o relatívne rozsiahle priestory, v ktorých v predchádzajúcom období priemysel nebol zásadne nosným hospodárskym odvetvím (Blažík... 1991). Postupne sa tieto oblasti stali priestorom s výraznou koncentráciou produkcie sofistikovaných priemyselných odvetví, založených na báze progresívnych technológií. Mezoúroveň predstavujú nové rozvojové regióny tzv. technopoly (Benko 1993), ako nová forma priemyselného urbanizovaného priestoru s výraznou kumuláciou „inovačných síl“, priemyselnej produkcie založenej na báze nových technológií. Často medzi prvotné impulzy formovania technopolov patrili aj zásahy štátu (štátne investície a zakázky, daňové úpravy a i.). Medzi najstaršie a najznámejšie patria Silikon Valley (v oblasti San Francisca), Route 128 (v oblasti Bostonu), Silicon Desert (v oblasti Phoenixu) v USA, M4 Corridor Veľkej Británie atď. Najnižšiu hierarchickú úroveň predstavujú technicky rôzne úrovne priemyselno-inovačných centier označovaných ako technopóly resp. póly technológií (termíny francúzskej geografickej školy z konca 70. rokov nadväzujúce na predchádzajúcu Perrouxovu „teóriu polarizovaného rozvoja“⁵) – informačné inkubátory, vedecké parky, technologické parky a podnikateľsko-obchodné parky, ktoré sú väčšinou umiestnené vo „vonkajšej sfére“ univerzít, výskumných ústavov a umožňujú úzku spoluprácu teórie a aplikácie (Domaňski 1993). Sú to teda hospodárske lokality zahŕňajúce celý proces od výskumu, cez výrobu až po predaj výrobkov. Často sú zamerané na pomoc malým firmám.
- **Zmeny charakteru priemyselnej zamestnanosti.** Vystihuje ich niekoľko tendencií v období reštrukturalizácie priemyslu:
 - a) objavila sa väčšia flexibilita v pracovných vzťahoch vo výrobných podnikoch (a trhu práce všeobecne),
 - b) vzrástli požiadavky na kvalifikáciu pracovnej sily, zvyšuje sa podiel vysokokvalifikovaných špecialistov, vedeckých a výskumných pracovníkov v priemysle,
 - c) vzrástli požiadavky na tzv. multifunkčného pracovníka (Malý 1993) t.j. vzrastá flexibilita pracovnej sily, schopnosť a ochota pracovníkov podieľať sa na zmenách náplne práce, pracovných úloh a rozvrhu práce, na zmenách v organizácii výroby, schopnosť a ochota inovovať a prispievať k zvyšovaniu produktivity práce a kvality pri pevne danom objem kapitálu (Clark in Pavlínek 1993b),

⁵ bližšie Benko 1993

d) aj priemysel, resp. niektoré jeho odvetvia (hlavne tradičné – ťažobný, hutnícky priemysel), sú ovplyvňované medzinárodnou migráciou pracovných síl.

- **Organizačné a inštitucionálne zmeny v priemysle.** V podnikovej oblasti prebieha spomínaná tendencia posilňovania pozícií nadnárodných korporatívnych spoločností na jednej strane, ktoré sa objavili v dnešnej podobe koncom šesťdesiatych rokov, a ktoré sa významne presadzujú pri transfere kapitálu a pracovných miest (Pavlínek, 1993a, s. 3) a na druhej strane zvyšovanie významu malých a stredných (MaS) podnikov. Význam sa prikladá medzi firemným vzťahom t.j. vytváraniu produkčných väzieb, či už medzi veľkým podnikom a MaS podnikmi ako jeho subdodávateľmi alebo medzi malými podnikmi navzájom (identifikujú sa tzv. sieťové, satelitné, virtuálne podniky, a pod.) (Dicken... 2001, Ettlínger 1997, Cho 1997, Jirásek 1993, Juríčková 1994, Vatne 1995, Yeung 1994, Young... 1994 ai.), čím sa vytvárajú v priestore typické formy hospodárskych subjektov v geografickej literatúre označované ako produkčné siete (production networks) resp. výrobné klastre (clusters)⁶.

Nové podmienky, ktoré zvýšili konkurenčný tlak na firmy, nútili tieto reagovať na ne prijímaním rôznych druhov stratégií. Stratégiu charakterizuje P. Porter (Tödling 1994) ako spôsob, akým sa firma snaží získať komparatívnu výhodu oproti jej konkurentom. Možno rozlíšiť a) stratégie založené na flexibilitate pracovného procesu – tieto vyplývajú z uplatňovania nových foriem organizácie výroby – napr. koncepcia štíhlej výroby (lean production), agilnej výroby (agility production), fraktálovej továrne (fractal factory) alebo koncepcia „just-in time“ (Harvey in Pavlínek 1993a, Jirásek 1993, Košťuriak... 1993, Šestáková 1995, Tdling 1994), ďalej sú založené na odstránení hierarchických úrovní riadenia a ich nahradení tzv. organizačnými sieťami s rozdelenou inteligenciou a decentralizovanou rozhodovacou právomocou na znižovaní nákladov na pracovnú silu na vlastnej kontrole kvality výroby, oprave chybných produktov a predajnom servise (Malý 1993), a b) stratégie postavené na inovačnom správaní, teda neustálom zabezpečovaní inovácie výroby a aplikácie moderných technológií.⁷

Na najvyššej úrovni riadenia priemyslu, na úrovni štátu sa opatrenia prijímajú veľmi dynamicky. Zahŕňajú široké spektrum od protekcionizmu (jednotlivých ekonomík, firiem), cez opatrenia podporujúce priame zahraničné investície, investície do

⁶ Klastre je frekventovaný pojem nielen v súčasnej ekonomickej ale i humánno-geografickej literatúre (napr. Smith 2003, Bathelt 2005 ai.). Prvýkrát ho použil americký ekonóm M. E. Porter 1990 (Nemcová 2004) na označenie priestorového vzoru siete podnikov (resp. i nepodnikateľských subjektov) vzájomne prepojených širokým spektrom väzieb (technologických, dodávateľsko-odberateľských, službových ai.), ktoré vyplývajú z ich celkovej funkčnosti a pôsobenia na danom území. V humánnej geografii sa však častejšie používa termín výrobné, produkčné siete, produkčné väzby. Prenesene, rozsahom väzieb i samotnou podstatou pojmu, obmedzenú formu klastrov pripomínajú teritoriálne výrobné komplexy (TVK) založené na zoskupeniach výrobných procesov označovaných ako „energeticko-produkčné cykly“ (t.j. priestorové zoskupenia podnikov, ktorých väzby sú obmedzené na dodávateľsko-odberateľské vzťahy, ktorých lokalizácia bola ovplyvnená centrálnym rozhodnutím), TVK boli zásluhou hlavne N. N. Kolosovského rozpracované v sovietskej ekonomickej geografii v druhej polovici 20. storočia. Rozsiahlu identifikáciu teritoriálnych výrobných komplexov a ich hierarchických typov na Slovensku spracoval J. Mládek (1990).

⁷ McGraht-Champová 1999 s. 249, odporúča na makroúrovni, pri vysokoabstraktných analýzach agregátov resp. makrofenomérov, akým je napr. kapitalistická akumulácia, nahrádzať termín stratégia termínmi určovanie smeru, príkaz. Napriek tomu, že termín stratégia sa veľmi široko a frekventovane používa v geografickej literatúre týkajúcej sa priemyselnej reštrukturalizácie.

vojenského a kozmického priemyslu, cez podporu regionálnej politiky⁸ (s cieľom iniciovať rozvoj ekonomicky menej rozvinutých území) až po podporu malých a stredných podnikov a pod. (Kasala 1993, s. 305). Prebieha privatizácia štátnych firiem hlavne v odvetví hutníctva, energetiky, dopravy, telekomunikácii.

- **Vplyv globalizácie ekonomicko-sociálnych väzieb na priemyselnú výrobu.** Ekonomický systém je charakterizovaný stratou dominancie USA z obdobia fordizmu a vytváraním „multipolárneho vzoru“ (Tödling 1994). Prejavuje sa rast významu medzinárodných podnikov a podnikov s medzinárodnou kapitálovou účasťou, nadnárodných spoločností (transnational corporation), ako niektorí slovenskí autori⁹, hlavne ekonómovia, uvádzajú transnacionálnych korporácií – TNK, rast pozícií národných a medzinárodných ekonomických inštitúcií, ekonomických integračných zoskupení. Etapa je charakterizovaná globalizáciou v ekonomickej oblasti – globalizácia trhu, globalizácia výrobných siete, globalizácia výrobných koncepcií (Schamp 1996) a v sociálnej oblasti, čo súvisí s rozvojom dopravy, komunikácií, telekomunikácií, informatiky. Skracovanie vzdialeností vo svete umožňuje rozvoj novej informačnej infraštruktúry, ako uvádzajú Amirahmadi a Wallace (1995) „elektronická superdialnica“ stláča priestor a skracuje čas. Akcelerácia globalizácie, expanzia informačných technológií a rozširujúci sa vplyv nadnárodných spoločností (TNK) – ich rast pozícií ako „kľúčových hráčov“ v ekonomickom vývoji..., sa podieľajú na predtým nebývalých zmenách správania ekonomiky (ide najmä o dynamický ekonomický rast bez zvyšovania inflácie¹⁰), ktoré sa označuje termínom „nová ekonomika“.
- **Zmeny v ekonomickom myslení, správaní, motiváciách.** Podmienené sociálnymi zmenami, socializáciou, sociálnou aktiváciou, ekologizáciou, humanizáciou života (Kasala, 1993, s. 307). Ide o premenu obsahu a foriem práce a životného štýlu, o nové usporiadanie medziľudských vzťahov na makro i mikro úrovni (medzi štátmi, národmi, regiónmi, politickými hnutiami, združeniami, pracoviskami, v rodine), ide o nový tvar osídlenia, trasy migrácie obyvateľstva, o genézu a interioráciu nových hodnotových stupníč („*Hospodárstvo Slovenska...*, 1991“).

⁸ Problematika regionálnej politiky, spojená s otázkami miery vplyvu inštitúcií v procese riadenia rozvoja na makro- resp. regionálnej úrovni, otázky tzv. regionálnych rozvojových stratégií, regulovaného prístupu v regionálnej ekonomike, regionálnej politike, otázky priemyselného riadenia a ich optimálnej pozície resp. sily vo vzťahu k súčasným globálnym tendenciám reprezentovanými záujmami nadnárodných spoločností pri „riadení“ ekonomického rozvoja regiónov je veľmi diskutovanou a frekventovanou témou v posledných rokoch v humánno-geografických mienkotvorných periodikách (Jessop 1995, 2001; Christopherson 2002; Porter 2003; Boggs Rantisi 2003; Bathelt 2003, 2005, 2006; Ettlinger 2003, 2004; Scott 2004; Hudson 2005), ale i na pôde IGU – jednou z riešených tém komisie „Dynamika ekonomických oblastí“ je „Dilema národnej a medzinárodnej regulácie, riadenia a politických vzťahov k nadnárodným spoločnostiam a iným entitám“. Rutherford 2004 s.426 kritizuje preceňovanie úlohy inštitúcií, kritizuje inštitucionalistický regulovaný prístup, ktorý podľa neho: nezachytáva dynamiku kapitalistického vývoja a je neschopný prijať radikálnu transformáciu organizácie práce, podceňuje makroekonomickú konkurenciu a súťaž (ktorá vedená právom hodnota potiera inštitúcie ako netypickú silu v rámci kapitalizmu) a ostatne systematizuje, podľa autora, veľa pohľadov a prístupov marxistickej politickej ekonomie a inštitucionalizmu.

⁹ Šikula 1999, Brzica 2000, Baláž Verček 2002, Korec 2004, Outrata 2006 ai.

¹⁰ Najinflagrantnejším príkladom je mimoriadny rast ekonomiky USA za posledných 15 rokov spojený s nízkou infláciou a nízkou nezamestnanosťou, vďaka ktorému sa stali USA opäť svetovým ekonomickým lídrom pred tradičnými rivalmi Japonskom a Nemeckom (Gertler 2001, Klas 2002; Baláž, Kosír, Verček 2006 ai.).

3. CHARAKTER A PRIEBEH PROCESU EKONOMICKEJ TRANSFORMÁCIE NA SLOVENSKU, PLATFORMY TRANSFORMÁCIE SLOVENSKEHO PRIEMYSLU

Koncom roku 1989 vyvrcholila, aj pod vplyvom globálnych ekonomických i politických tlakov, vnútorná politicko-ekonomicko-sociálna kríza slovenskej spoločnosti. Pomerne rýchle politické pohyby, ktoré viedli k nastoleniu pluralitného demokratického usporiadania spoločnosti, vytvorili podmienky na realizáciu nevyhnutných reforiem ekonomického systému.

Ekonomická transformácia sa stala základom transformácie celej spoločnosti. Veľká ekonomická encyklopédia (1996) pod heslom ekonomická transformácia uvádza, že je to proces premeny príkazovej ekonomiky na trhovú ekonomiku, ktorý zahŕňa široký okruh systémových zmien v ekonomickej a mimoekonomickej oblasti. Cieľom ekonomických zmien po roku 1989 u nás bolo v prvom rade realizovať systémovú zmenu riadenia ekonomiky a v druhom, neposlednom rade integrovať hospodársky systém do svetového trhového hospodárstva a napojiť sa tak na globálne evolučné transformačné tendencie s konečným cieľom zvýšiť výkonnosť hospodárstva prekonaním technického, ekonomického a sociálneho zaostávania za vyspelým svetom a zaradiť sa do skupiny vyspelých štátov.

Názory na stanovenie paradigmy ekonomickej transformácie boli podstatne diferencovanejšie a menej jednoznačnejšie ako realizácia politických zmien. V bývalom Československu sa viedli dlhé odborné diskusie o postupnosti a rýchlosti krokov zavádzania trhového systému. Tieto, v rámci politických a odborných kruhov, v priebehu roku 1990 nakoniec vyústili do rozhodovania medzi dvomi liberálnymi koncepciami – rýchlou tzv. „liečbou šokom“ (neoklasickým liberálnym modelom) resp. koncepciou „liberálneho optimizmu“ (Soukup 1993), ktorá spočívala v rýchlom nastolení jednoduchého modelu kapitalizmu t.j. súkromnom vlastníctve a samoregujúcom sa trhu a na druhej strane postupnou gradualistickou reformou „inštitucionálneho pesimizmu“ (evolučnou liberálnou víziou), ktorá predpokladala dlhší čas realizácie systémových zmien a počítala s nastolením akéhosi prechodného alternatívneho modelu kapitalizmu. Jeden z rozdielov oboch prístupov je, že neoklasickí ekonómovia vnímajú inštitúcie ako dané alebo irelevantné a evolucionisti chápu inštitúcie ako jadro ekonomickej reformy (Morvay a kol. 2005).

Nakoniec bola zvolená radikálna reforma. A to aj napriek tomu, že (neberúc do úvahy všeobecné negatíva socialistického ekonomického systému, a reálne nedostatky – štrukturálnu deformáciu hospodárstva, hospodársky pokles v osemdesiatych rokoch ai.) východisková hospodárska situácia u nás bola v konečnom dôsledku relatívne priaznivá, charakterizovaná pomerne malou monetárnou nerovnováhou, nízkou infláciou, miernou zadĺženosťou, rovnováhou obchodnej bilancie, istou tradíciou makroekonomickej obozretnosti („Cesty... 1993“, „Průmysl.. 1994“, „Slovensko... 1995“).

Zákonné pro transformačné normy boli prijímané postupne, po schválení scenára ekonomickej reformy v júni resp. v októbri r. 1990. Zamerané boli na podporu prijatého transformačného modelu v bývalom Československu, ktorý bol založený na troch oporných pilieroch – *stabilizácia, liberalizácia a privatizácia*. Tieto navzájom prepojené opatrenia mali vytvoriť systémové a subjektové základy trhového hospodárstva („Cesty... 1993“). Jadrom prijatej ekonomickej transformácie bola a) deregulácia a liberalizácia cien tuzemského trhu a zahraničného obchodu spojená s devalváciou meny na

úroveň jej kurzu t.z. snaha o jej konvertibilitu a b) privatizácia, ktorá mala zabezpečiť zrušenie vlastníckeho monopolu štátu a obnovu dominancie súkromného vlastníctva. Tieto hlboké zmeny boli prevádzané v rámci, ktorý vytvárala makroekonomická stabilizačná t.j. reštriktívna rozpočtová a peňažná politika („*Prognostické reflexe...* 1991“).

Základom celej ekonomickej transformácie sa stala privatizácia, z dôvodu že samotná reštrukturalizácia hospodárstva mala prebehnúť práve prostredníctvom privatizovaných podnikov. Ako uvádza Gasmí (2004 s. 166) – privatizácia zohrala determinujúci úlohu v transformačnom procese, stala sa kľúčom jej úspechu, pretože práve privatizácia kreovala vhodnú bázu akcelerácie vývoja, reštrukturalizácie a modernizácie výrobných prostriedkov. Privatizačný program sa skladal z troch oblastí: *reprivatizácia* (navrátenie pôvodne privátneho, neskôr zoštátneného majetku späť pôvodným vlastníkom resp. ich dedičom), tzv. *malá privatizácia* (podnikov služieb, obchodu a inej nepoľnohospodárskej výroby) a tzv. *veľká privatizácia* (privatizácia štátnych podnikov bez ohľadu na ich veľkosť). Veľká privatizácia bola rozdelená na dve vlny – do a po roku 1994. Vo veľkej privatizácii boli použité jednak štandardné metódy privatizácie (priamy predaj vopred určenému vlastníkovi, verejná súťaž a verejná dražba, bezodplatný prevod majetku na obce) a neštandardná, v prvej vlne objemovo najrozsiahlejšia – kupónová privatizácia. V druhej vlne prevládali priame predaje (často netransparentnou formou a previazaním na politickú a ekonomickú elitu) (Červeňáková... 1999).

Priebeh ekonomickej transformácie na Slovensku je delený do štyroch etáp (Morvay a kol. 2005):

1. Obdobie transformácie československej ekonomiky (1990 – 1992) a jej adaptácie na nové podmienky, čo sa prejavilo konkrétne výrazným zhoršením ukazovateľov za rok 1991 a znížením životnej úrovne.
2. Etapa obnoveného ekonomického rastu (1993 – 1995), po počiatočnom transformačnom prepade, charakterizovaná odklonom od federálnej koncepcie transformácie.
3. Etapa tzv. slovenskej cesty transformácie (1996 – 1998) resp. nerovnovážneho rastu spojená so spomalením transformačného procesu, pomalou reštrukturalizáciou ekonomiky a prehlbovaním vonkajšej a vnútornej nerovnováhy.
4. Etapa štandardizácie hospodárskej politiky (1998 – 2002) spojená s návratom k uplatňovaniu nástrojov hospodárskej politiky v štandardných trhových ekonomikách.

Aj keď názory na časové definovanie ukončenia transformácie nie sú jednoznačné, akt vstupu Slovenska do Európskej únie sa považuje za signál, že slovenská ekonomika dosiahla úroveň, ktorá je akceptovaná ekonomicky vyspelejším svetom. Napriek tomu názory slovenských ekonómov (Morvay a kol. 2005) na úspešnosť transformácie sú pomerne rezervované. Poukazujú na možné ohniská makroekonomickej nestability, deformácií, a na skutočnosť, že sa podarilo v doterajšom priebehu transformácie dosiahnuť relatívne malý pokrok vo zvyšovaní celkovej hospodárskej úrovne, podobne tiež, že v približovaní našej ekonomiky k ekonomickej úrovni vyspelých štátov neboli dosiahnuté výrazné úspechy (HDP na obyvateľa sa zmenila z úrovne 51% priemernej úrovne štátov OECD v roku 1990 na úroveň 50% v roku 2003). Celkovo však je transformačný proces hodnotený pozitívne, ako proces, ktorý znamenal vytvorenie štandardného trhového ekonomického prostredia, ako proces ozdravenia slovenskej ekonomiky a jej čiastočnej reštrukturalizácie a v neposlednom rade ako nevyhnutný krok začlenenia sa našej krajiny do otvoreného medzinárodného ekonomického systému. Slovanmi Gasmího (2004, s. 166) „na základe efektov transformácie možno ju sumárne hodnotiť ako transformáciu viac či menej – úspešnú“. Ako uvádza Workie (2006, s. 34) „napriek značnej

divergencii ekonomického rastu od rastu v krajinách EÚ 15 v počiatočných rokoch transformácie, Slovensko zaznamenáva trend k zblížovaniu ekonomickej a sociálnej úrovne.“

4. TRANSFORMÁCIA SLOVENSKEHO PRIEMYSLU

Politické a následné ekonomické zmeny po roku 1989, ktoré so sebou spoločenská transformácia priniesla, vytvorili nové ekonomické prostredie, regulačné podmienky a vyvolali tlak o.i. na priemyselnú výrobu, na zmeny správania priemyselných podnikov a celkovo na štrukturálne a tiež isté priestorové zmeny priemyslu. Tieto sú hodnotené zo všeobecného hľadiska a na základe identifikovaných konkrétnych prejavov:

- A. Hospodárstvo Slovenska, podobne ako aj ostatných postsocialistických krajín prešlo za posledných 15 rokov deindustrializačnou fázou svojho rozvoja. Priamo resp. nepriamo na pokles významu priemyslu v spomínaných ekonomikách poukazujú viaceré humánogeografické analýzy hospodárskeho sektoru priemyselnej výroby resp. vybraného odvetvia priemyslu na lokálnej, regionálnej resp. národnej úrovni, či už slovenskej alebo zahraničnej proveniencie (napr. Mládek 1995, Kiss 1999, Strykiewicz 1999, Dubcová 2000, Popjaková 2001, Tkocz 2001, Kulla 2002, Vančura 2002, Toušek 2004, Székely 2005, Klamár... 2005, Michniak 2006, Pickles... 2006 ai.). Napriek metodologickým zmenám štatistického vykazovania a evidencie priemyselných odvetví, činností a teda istým nepresnostiam, vychádzame pri argumentácii a identifikácii deindustrializačného procesu slovenskej ekonomiky z oficiálnych štatistických dát, ktoré potvrdzujú pokles, hoci nie kontinuálny, podielu priemyslu na celkovej tvorbe HDP z 29,1% v roku 1995 na 25,9% v roku 2000 resp. 25,6% v roku 2005 (v roku 1989 sa priemysel podieľal na tvorbe národného dôchodku pomerom 58,3%, na prelome 70. a 80. rokoch bol tento pomer ešte vyšší). Podobne došlo k zníženiu podielu priemyslu aj na zamestnanosti v národnom hospodárstve, z úrovne 33,1% v roku 1991 na 28,4% v roku 2000 resp. 27,6% v roku 2005, čo v absolútnych číslach znamená zníženie počtu pracovníkov v priemysle zo 675,5 tis. v roku 1991 na 577,2 tis. v roku 2005, vyjadrené indexom rastu I_r 2005-1991 = 85,5%. Zároveň je zaznamenaný presun časti týchto pracovníkov z priemyslu do iných hospodárskych odvetví (či už priamo procesom externalizácie výrobných a nevýrobných služieb z bývalých podnikov súvisiacim s tendenciou ich tzv. zoštíhľovania alebo nepriamo – mnohí bývalí zamestnanci priemyselných podnikov sa neskôr zamestnali v iných hospodárskych odvetviach), predovšetkým do sféry služieb, ktoré boli relatívne podrozvinuté za socializmu. Treba však spomenúť na tomto mieste, že istá forma deindustrializácie slovenského resp. československého hospodárstva prebiehala aj v priebehu 80. rokov 20. storočia v rámci bývalej ČSSR, ktorá sa prejavila znížením podielu priemyslu na tvorbe národného dôchodku.
- B. Zmeny odvetvovej štruktúry priemyslu evidujeme predovšetkým na regionálnej úrovni. Nové podnikateľské subjekty diferencujú nielen priestorovú, ale aj odvetvovú štruktúru priemyslu, pretože záber činnosti malých a stredných podnikov je pomerne široký. Tým na regionálnej úrovni dochádza k transformácii predošlej výraznej špecializácie priemyslu – k tendencii zvyšovania diverzifikácie priemyselnej štruktúry. Napriek uvedenému však treba konštatovať, že sa v rokoch 1990 – 2005

z hľadiska celkovej odvetvovej štruktúry priemyslu Slovenska nepodarilo naštartovať proces reštrukturalizácie. Zásadne sa neznižil význam odvetví výroby kovov, ťažobného priemyslu, teda odvetví surovinovo, energeticky aj ekologicky náročných, odvetví s nízkou finalizáciou výroby a odvetví s nízkymi resp. stredne nízkymi technológiami¹¹ (z hľadiska podielu odvetví na zamestnanosti v priemysle evidujeme rast týchto odvetví z úrovne 61,1% v roku 1991 na úroveň 65,5% v roku 2005, v roku 2000 činil tento podiel 68,1%, v roku 1995 až 69,0%¹²). Naopak v polovici 90. rokov výrazne poklesol význam výroby strojov, ale i elektrických strojov a prístrojov. Aj keď sa v posledných rokoch podiel týchto odvetví stabilizoval (v roku 1991 činil 33,3%, v roku 2005 31,6%), a dokonca elektrotechnický priemysel zaznamenal za sledované obdobie 15 rokov po dramatickej depresii z polovice 90. rokov rast nielen relatívneho podielu z 9,1% na 14,9%, ale aj absolútny rast počtu zamestnancov zo 61,3 tis. na 62,2 tis, do roku 2005 zatiaľ nemožno hovoriť o zásadnej reindustrializácii, reštrukturalizácii priemyslu Slovenska¹³.

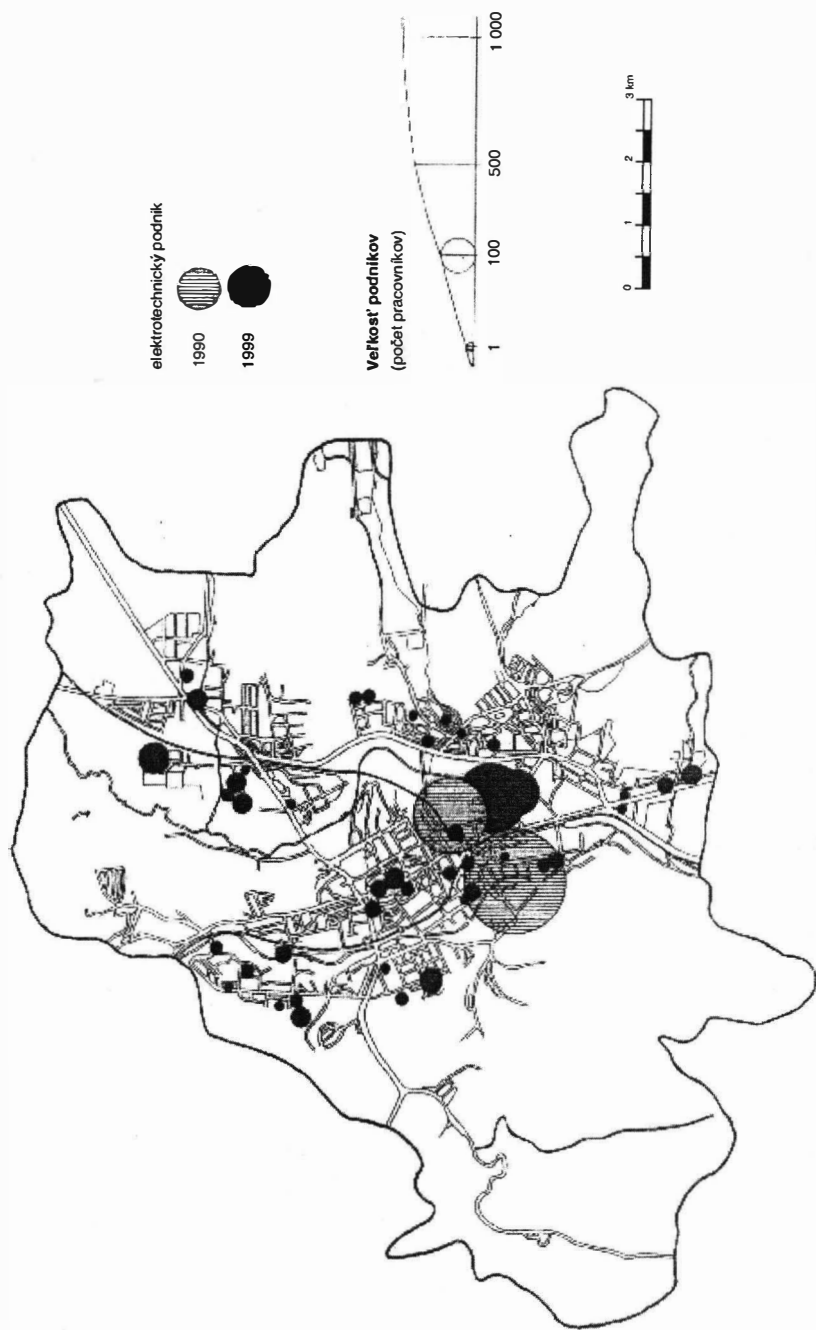
- C. K zmenám dochádza v priestorovej štruktúre priemyslu. V súvislosti so vznikom malých podnikov, ktoré posilňujú regionálnu hospodársku štruktúru, sa objavujú na mape priemyslu nové početné priemyselné lokality (Popjaková 2001). Nepriamo na to poukazuje aj nárast počtu malých centier dochádzky za prácou (Michniak 2005). Narúša sa tým predchádzajúci socialistický priestorový model priemyslu u nás, ktorý bol charakterizovaný jeho sústreďovaním, koncentráciou do väčších priemyselných centier kreovaných pod vplyvom filozofie minimálne jedného nosného podniku v každom regióne. A. Smith (1995) označil tieto priemyselné podniky, charakteristické vysokou úrovňou regionálnej hospodárskej nezávislosti t.j. bez resp. s veľmi slabými produkčnými väzbami, termínom „katedrály v púšti“... Aplikácia trhového mechanizmu u nás o. i. vytvorila podmienky pre rozvoj malého a stredného podnikania. Umiestňovanie, lokalizačná stratégia ako i výrobné zameranie, produkčná stratégia, vznikajúci malých a stredných podnikov (MaS) boli ovplyvňované profitovaním z kooperačných väzieb (často MaS podniky svojim výrobným zameraním nadväzujú na produkciu ďalších podnikov v regiónoch), ale tiež vyhľadávaním aglomeračných úspor (ktoré často spolu s inými neekonomickými faktormi zohrávali úlohu pri lokalizácii MaS podnikov mimo priemyselných centier). Ako uvádza Székely (2005, s. 295) – „priemysel naberať tendenciu k disperznému modelu rozmiestnenia a väčšej priestorovej diverzifikácii“. Proces disperzie priemyslu na lokálnej a regionálnej úrovni môžeme pozorovať na obr. 2 a 3.

V slovenských podmienkach však neidentifikujeme také typické teritoriálne presuny aké sú postihnuteľné na globálnej úrovni (spomínané vyššie). Objavujú sa síce nové priemyselné parky v zázemí miest buď na zelenej lúke (green field) alebo v areá-

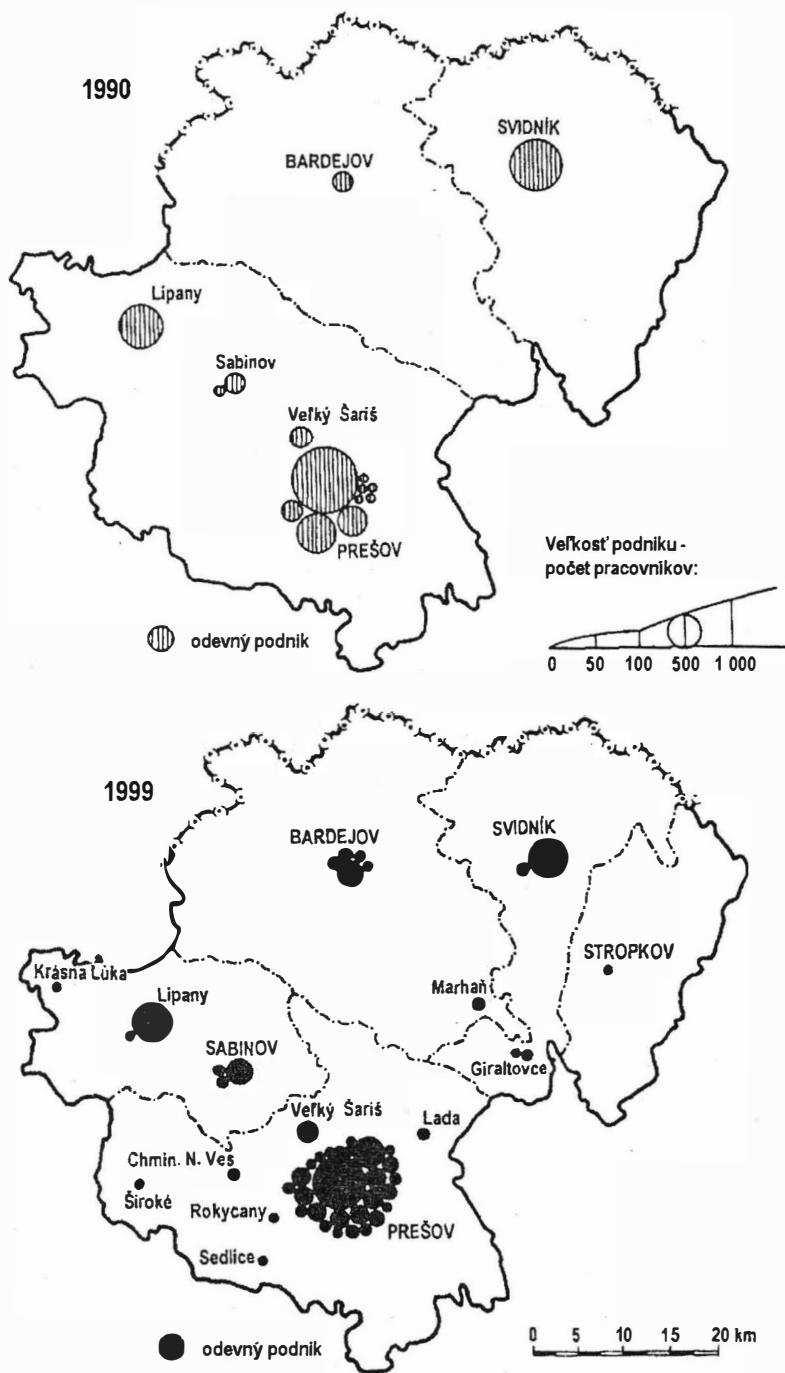
¹¹ Na základe technologickej úrovne sa priemyselné odvetvia rozdeľujú do 4 skupín (Nemcová 2005) – 1. odvetvia vysokých technológií (kódy odvetví 30, 32, 33 Štatistickej klasifikácie produkcie podľa Vyhlášky ŠÚ SR č. 632/2002 Z.z z 21. októbra 2002 – OKEČ), 2 – odvetvia stredne vysokých technológií (24, 29, 31, 34, 35), 3 – odvetvia stredne nízkych technológií (23, 25, 26, 27, 28), 4 – odvetvia nízkych technológií (15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 36, 37)

¹² Pri hodnotení podielov priemyselných odvetví z hľadiska počtu pracovníkov je však nevyhnutné brať na zreteľ nepriamo úmeru medzi rastom počtu pracovníkov a rastom produktivity práce v jednotlivých odvetviach.

¹³ Postupným nabiehaním výroby v nových slovenských automobilkách, ktoré sa do štatistik budú postupne premietat', sa predpokladá, že sa bude zvyšovať podiel strojárskych odvetví – (kódy 30 až 35 vyššie spomínanej štatistickej klasifikácie produkcie), ktoré možno zaradiť do skupiny odvetví so stredne vysokými technológiami – v neprospech tradičných odvetví priemyslu.



Obrázok 2 Transformácia priestorovej štruktúry elektrotechnického priemyslu v meste Prešov



Obrázok 3 Transformácia priestorovej štruktúry odevného priemyslu v regióne Šariša

loch priemyselných podnikov resp. pôvodných priemyselných areálov miest (brown field) napr. Záhorie v Lozorne, Kechnec pri Košiciach, Industrial Park Chemes Humenné, Trnava Logistics Park v Trnave-Zavare, Nitra-Sever a iné, ale tieto štruktúry možno porovnávať k vyššie spomínaným technopólom len čiastočne, s istým nadhľadom, majú s nimi spoločné zameranie na podporu malých podnikov. Absentuje v ich prípade naviazanosť na výskumné centrá, univerzity. Nejde v absolútnom slova zmysle o centrá priemyslu vysokých technológií.

- D. Zásadne sa zmenila veľkostná štruktúra priemyselných podnikov. Tzv. výhody z veľkosti (economic of scale) sa vyčerpali. Znížil sa tak počet veľkých podnikov nad 500 zamestnancov na Slovensku (absolútne z 238 podnikov v roku 1991 na 163 v roku 2005) a výrazne stúplo zastúpenie stredných podnikov (od 51 do 499 zamestnancov) a predovšetkým malých podnikov (do 50 zamestnancov) – tie v roku 2005 počtom 9222 tvorili až 80,1% všetkých podnikateľských subjektov v priemysle. Celkovo tak ako vo všetkých hospodárskych odvetviach, tiež aj v priemysle, sa zvýšil počet podnikateľských subjektov (z 390 v roku 1991 na 11,5 tis. v roku 2005). Nové subjekty vznikali jednak procesom „kreovania podnikov zhora“ t.j. zoštrňovaním podnikov, ich fragmentáciou na menšie hospodárske jednotky, ale predovšetkým procesom „kreovania podnikov zdola“ t.j. nepretržitým vznikom nových malých a stredných podnikov. Pod vplyvom týchto tendencií sa zmenila, ako bolo konštatované v bode B. a C. ako odvetvová, tak i priestorová štruktúra priemyslu v jednotlivých regiónoch.

Tabuľka 1 Inovačné aktivity vybraných skupín priemyselných podnikov v regióne Šariša v transformačnom období

Priemyselné odvetvie	DA	DB	DC	DD	DG	DI	DJ	DK	DM	DN
priemerný počet pracovníkov s VŠ vzdelaním	9.8	4.3	17.0	1.8	29.5	2.3	2.3	12.6	13.8	3.4
nepriamy index inovácie*	7,7	3,4	5,0	3,7	9,8	3,9	4,6	8,8	6,9	4,5
priemerný počet pracovníkov vo výskume a vývoji	3.3	1.8	2.5	0.0	2.0	2.0	0.8	5.6	5.0	1.0
priamy index inovácie**	0,3	1,2	0,7	0,0	0,7	2,4	1,9	4,0	4,0	0,7
priemerná intenzita inovácie*** v súčasnosti	4.3	1.7	5.0	0.0	2.5	1.0	4.3	4.8	–	2.0
priemerná intenzita inovácie v minulosti****	7.7	1.6	11.0	0.0	10.0	2.0	2.3	3.8	–	0.5

Prameň: terénny výskum.

Poznámka: */ počet pracovníkov s VŠ vzdelaním na 100 pracovníkov, **/ počet pracovníkov výskumu a vývoja na 100 pracovníkov, ***/ podiel nákladov na výskum a vývoj na obrate v roku 1999, ****/ podiel nákladov na výskum a vývoj na obrate v roku 1990 resp. pri vzniku podniku

DA – výroba potravín, nápojov a tabaku, DB – textilná a odevná výroba, DC – spracovanie kože a výroba kožených výrobkov, DD – spracovanie dreva, DG – výroba chemických výrobkov, DI – výroba ostatných nekovových minerálnych výrobkov, DJ – výroba kovov a kovových výrobkov, DK – výroba strojov a zariadení, DL – výroba elektrických a optických zariadení, DM – výroba dopravných zariadení, DN – výroba ostatných priemyselných výrobkov.

- E. Pod vplyvom prijímania zákonov podporujúcich trhový ekonomický systém sa diametrálne zmenila vlastnícka štruktúra v priemysle. V zásade bolo pôvodné takmer 100%-tné štátne vlastníctvo nahradené súkromným. Súkromné podniky v roku 2005 tvorili až 99,0% z celkového počtu podnikateľských subjektov v priemysle. Zároveň v súvislosti s prívodom zahraničného kapitálu sa objavili nové druhy vlastníctva – zahraničné, medzinárodné podniky, početne menej zastúpenú vlastnícku formu v priemysle predstavujú obecné podniky (vlastníctvo územnej samosprávy) ai.

F. Väčší význam pri riadení podnikov i v samotnej výrobe zohrávajú informácie. V priemyselných podnikoch sa kreovali nové marketingové oddelenia, väčší dôraz sa kladie na zatraktívnenie foriem predaja, reklame ap. Celkovo sa zvýšil význam informácií pri riadení podnikov t.j. jednak informácií „organizačného charakteru“ – týkajúcich sa oblasti strategického riadenia podnikov (inputových – prieskum trhu, mapovanie nových trendov vo výrobe, spotrebe, zbieranie informácií o konkurencii, potenciálnych zákazníkoch outputových – reklama, účasť na predajných výstavných trhoch, konferenciách a pod.) a jednak informácií „vedecko-technického charakteru“ t.j. zvyšuje sa význam vedy a výskumu a ich zavádzania do výroby, zavádzania nových technológií, inovácií, s cieľom zvýšenia kvality produkcie, prispôsobenia sa náročnému spotrebiteľovi a v neposlednom rade presadenia sa v konkurencii. Uplatňovanie nových technológií a inovačná flexibilita podnikov sú často viazané na zahraničné podniky resp. podniky so zahraničnou kapitálovou účasťou. Tab. 1 podáva príklad zmeny inovačnej aktivity podnikov podľa priemyselných odvetví v priebehu transformačného procesu v podnikoch regiónu Šariša (spracované podľa Kollár 1999).

Tabuľka 2 Indikátory pružnosti vybraných skupín priemyselných podnikov v regióne Šariša v transformačnom období

Skupina priemyselných podnikov		rok 1999				rok 1990**			
		podiel z celkovej produkcie v % na:			Index * pružnosti	podiel z celkovej produkcie v % na:			Index pružnosti
		mzv	ssv	vsv		mzv	ssv	vsv	
Priemyselné odvetvie	DA	33,0	30,0	34,0	1,0	27,0	17,0	56,0	0,5
	DB	17,0	60,0	23,0	0,7	10,0	58,0	32,0	0,3
	DC	28,0	50,0	22,0	1,3	43,0	25,0	32,0	1,3
	DD	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0
	DG	2,0	48,0	50,0	0,1	0,0	50,0	50,0	0,0
	DI	20,0	0,0	80,0	0,3	10,0	0,0	90,0	0,1
	DJ	63,0	30,0	7,0	9,0	55,0	35,0	10,0	5,5
	DK	54,0	42,0	4,0	13,5	33,0	46,0	21,0	1,6
	DM	0,0	100,0	0,0	–	0,0	100,0	0,0	–
DN	10,0	40,0	50,0	0,2	0,0	10,0	90,0	–	
Veľkostná kategória podnikov	20-49	47,0	50,0	3,0	15,7	41,0	36,0	23,0	1,8
	50-99	32,0	56,0	12,0	2,7	31,0	56,0	13,0	2,4
	100-199	0,0	100,0	0,0	–	0,0	100,0	0,0	–
	200-499	39,0	24,0	37,0	1,1	21,0	31,0	48,0	0,4
	nad 500	1,0	21,0	78,0	0,1	0,0	14,0	86,0	–

Prameň: terénny výskum

Poznámka: */ podiel msv a vsv, **/ resp. v roku vzniku podniku, msv – malá sériová výroba, ssv – stredne sériová výroba, vsv – veľkosériová výroba.

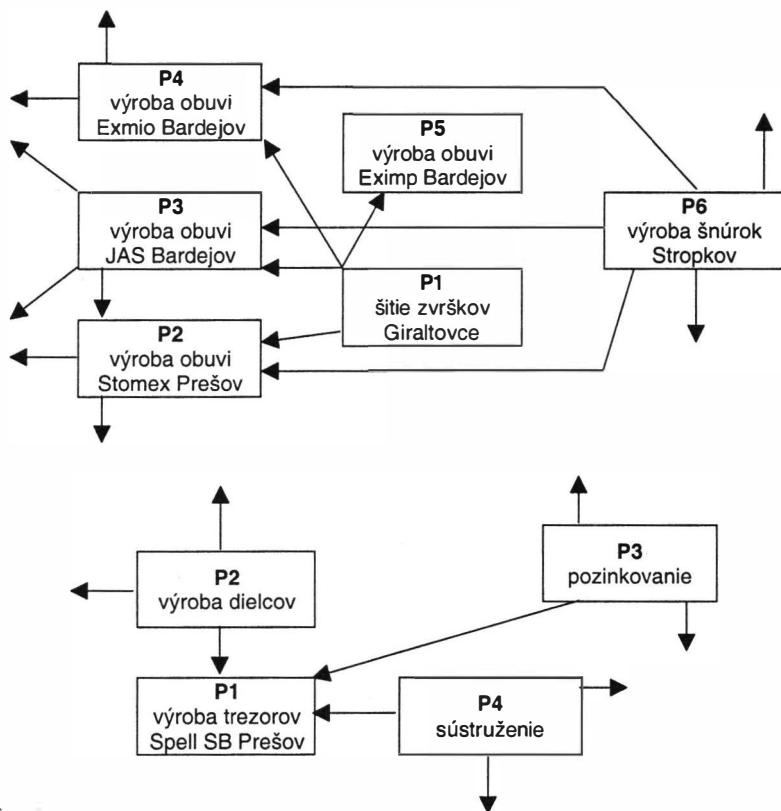
DA – DN – pozri tab. 1.

G. Identifikované boli zmeny v oblasti vnútornej organizácie priemyselných subjektov, predovšetkým zmeny organizácie výroby, ktoré vyplývajú z priamej nevyhnutnosti ekonomickej optimalizácie firiem. Možno konštatovať, že všetky zmeny v tejto oblasti vyplývajú z nastolenia trhového mechanizmu a nevyhnutnosti priemyselných subjektov snažiť sa obstať v konkurenčnom prostredí. Tak možno sledovať v priebehu 90. rokov zvyšovanie pružnosti organizácie priemyselnej výroby – ako je napr. flexibilné reagovanie na nové trendy konzumpcie, marketingová orientácia firiem, rozširovanie produkcie o poskytovanie servisných služieb, kladenie dôrazu na účin-

nú kontrolu. Tab. 2 podáva príklad zmeny pružnosti priemyselných odvetví v priebehu transformačného procesu v podnikoch regiónu Šariša.

- H. Presadzovanie elastických foriem riadenia súvisí tesne s procesmi zoštieňovania výroby – ako je napr. externalizácia výrobných a nevýrobných služieb hlavne bývalých socialistických podnikov t.j. proces odčleňovania častokrát pre podnik neefektívnych obslužných činností ako napr. doprava, stravovanie, výchova a vzdelávanie pracovníkov, bezpečnostné, upratovacie služby, v konečnom dôsledku aj servis. Ďalším príkladom zoštieňovania podnikov je uplatňovanie nových foriem organizačnej štruktúry podnikov – ako sú napr. divizionálna, maticová, bunková organizácia, vnútropodnikateľstvo ai. Z hľadiska vnútornej organizácie podnikov, organizácie práce, najpomalšie sa presadzujú zmeny v oblasti podnikovej kultúry. Zaostáva celkové vytváranie atmosféry spolupatričnosti, partnerstva, vzájomnej kooperácie. Zaregistrované boli zmeny postavenia odborov, konkrétne pokles organizovanosti pracovníkov v odboroch, a tým potom pokles významu odborov v priemysle.
- I. V oblasti vonkajšej organizácie priemyselnej výroby boli zaznamenané v priebehu transformačného obdobia pozitívne zmeny najmä v oblasti dodávateľsko-odberateľských vzťahov. Ide predovšetkým o zvýšenie dynamiky a intenzity obchodných vzťahov a posun orientácie z tuzemských na zahraničných obchodných partnerov, z čoho možno dedukovať schopnosť priemyselných podnikov orientovať a presadiť sa v konkurenčnom prostredí. V priebehu transformačného obdobia sa podniky dostali do situácie, že (na rozdiel od predchádzajúceho typu socialistickej akumulácie) vyrábať a technicky a technologicky zabezpečiť výrobu všetkých komponentov resp. realizovať všetky náležité technologické úkony pri výrobe svojich produktov, či už finálnych alebo tiež len polotovarov – sa neoplatí, je ekonomicky nerentabilné. Preto sa snažia tieto zabezpečiť formou subdodávok od kooperujúcich firiem. Tým sa vytvára medzi priemyselnými subjektami zložitý systém kooperačných väzieb, ktoré nemusia byť vždy, vzhľadom na dostatok informácií, objektívne postihnuteľné (konkrétne kooperačné väzby si ako strategickú informáciu jednotlivé podniky pomerne úzkostlivo strážia). Napriek tomu, v rámci priemyselnej štruktúry je možné identifikovať vytváranie v niektorých prípadoch typických, vo väčšine prípadov istých oklieštených produkčných sietí typu – sieťových, satelitných, dutých, virtuálnych ai. podnikov (obr. 4). Z odvetvového hľadiska treba jednoznačne konštatovať, že najtypickejšie kooperácie – subdodávateľské väzby sa vytvárajú medzi strojárskymi, kovospracujúcimi a elektrotechnickými firmami. Je to z dôvodu realizačno-technologicky a investične pomerne náročnej produkcie, a preto vzájomnej výhodnosti participácie viacerých subjektov na výrobné realizácii danej zákazky, výrobe daného produktu. V týchto odvetviach prevažujú kooperačné väzby na miestnej úrovni. Vytváranie výrobných väzieb je charakteristické aj medzi odevnými firmami. Tieto sú však výrazne ovplyvnené, modifikované uplatňovaním práce vo mzde pre zahraničných partnerov.
- J. Zvýšil sa význam zahraničného kapitálu v našom priemysle predovšetkým po roku 1998¹⁴. Podľa výskumov Sabola a Houškovéj (2004, s. 183) ku koncu roka 2001 priame zahraničné investície tvorili asi 22% z celkového objemu obstaraných investícií, pričom viac ako polovica z nich smerovala do priemyselných odvetví stredne nižšej úrovne technológií. V súčasnosti (rok 2005) tvoria firmy vo vlastníc-

¹⁴ V počiatočnom období transformácie (roky 1993-96), ako konštatoval napr. Brzica 1999 s. 268, Slovensko bolo zjavne deficitné z hľadiska prílevu dlhodobého zahraničného kapitálu v absolútnom vyjadrení aj relatívne, v porovnaní s niektorými transformujúcimi sa ekonomikami.



Obrázok 4 Príklady sieťového usporiadania kooperačných väzieb vybraných podnikov v regióne Šariša

tve zahraničných a medzinárodných súkromných subjektov 19,6% z celkového počtu a podieľali sa na tržbách za vlastné výkony a tovar vyše 60% („Štatistická ročenka... 2006 tab. 16-5“, Gabrielová 2006). Priame zahraničné investície zohrali pozitívnu úlohu pri prekonávaní problémov spätých s kapitálovou poddimenzovanosťou našej ekonomiky, pri urýchľovaní štrukturálnych zmien, zavádzaní nových technológií, zvyšovaní produktivity práce a tým zlepšovaní konkurenčnej pozície podnikov. Napriek potenciálnym rizikám, na ktoré upozorňujú niektorí ekonómovia, hodnotia sa priame zahraničné investície všeobecne ako nevyhnutná podmienka súčasného rozvoja priemyslu a aj sa zdôrazňuje ich nezastupiteľná úloha v ekonomike Slovenska.

5. ZÁVER

Porovnaním charakteristických prejavov a dôsledkov spoločensko-ekonomickej transformácie vo všeobecnosti resp. konkrétne zmien v oblasti priemyslu, ktorou prešli vyspelé štáty sveta od 70. rokov 20. storočia a na druhej strane typických prejavov a

dôsledkov socioekonomickej transformácie a tiež transformácie priemyslu, ktorou prešli štáty stredovýchodnej Európy v poslednom desaťročí toho istého storočia – možno konštatovať, že tieto dva procesy majú veľa spoločných črt, tiež odlišností. Ich podstatná spoločná charakteristika spočíva v tom, že oba typy transformácie priemyslu sú súčasťou ostatnej vývojovej vlny v evolúcii priemyselnej výroby, spojenej s ústupom tohto hospodárskeho odvetvia na podiele tvorby hrubého produktu a zároveň s jeho reštrukturalizáciou založenou na uplatňovaní vysokých technológií vo výrobnom procese. Oba procesy, aj globálna aj postsocialistická transformácia priemyslu sa vyznačujú tým, že ide o pomerne dlhotrvajúce obdobia dvoch až troch desiatok rokov. Zmenám charakteru priemyslu predchádzali a ich impulzom sa stali v oboch prípadoch krízy – surovinovo-energetická, ekologická a dopytová v prípade vyspelých ekonomík, politická resp. latentná ekonomická kríza v spomínaných postsocialistických štátoch.

Odlišnosti medzi oboma typmi transformácie spočívajú v načasovanosti, etapizácii, rýchlosti, a z doterajšieho vývoja – v dôslednosti resp. v intenzite a tiež v šírke presadzovaných zmien. Postsocialistická transformácia priemyslu časovo zaostávala o približne dve desaťročia oproti transformácii v západných ekonomikách, to je prvý veľmi jasný rozdiel (ktorý ostatne bol zrejmy medzi západnou a východnou časťou Európy pri každom evolučnom skoku priemyslu). Transformácia na Slovensku a v postsocialistických stredo a východoeurópskych krajinách, podobne ako reštrukturalizácia vo vyspelých krajinách, vyvolala vlnu deindustrializácie resp. terciarizácie národného hospodárstva. Aj keď v rámci Slovenska tento proces hospodárskej reštrukturalizácie nebol taký intenzívny ako priemerne vo vyspelých krajinách.

Výrazne zaostávajú zatiaľ reindustrializačné procesy. Všeobecne možno konštatovať, že transformácia zatiaľ nevyvolala ani spomínané štrukturálne zmeny v rámci priemyslu, ani priestorové presuny priemyselnej výroby takého charakteru, aký bol vlastný postmodernistickým zmenám vo vyspelých krajinách. Zvýšením prílevu priamych zahraničných investícií sa posilňujú sofistikované priemyselné odvetvia, predovšetkým odvetvia stredne vysokých technológií (vďaka automobilovému priemyslu) resp. postupne sa objavujú na úrovni Slovenska nové industriálne priestory (nižšej hierarchickej úrovne – priemyselné parky) v rámci priemyselnej štruktúry, napriek tomu nemožno zatiaľ hovoriť o podstatnej reštrukturalizácii priemyslu v prospech nových vysokotechnologických odvetví. V odvetvovej štruktúre priemyslu z hľadiska zamestnanosti dominujú hutníctvo, potravinársky, textilný a odevný priemysel (viažu spolu takmer 40%-tnú zamestnanosť Slovenska). Priaznivejšie vystupuje hodnotenie odvetvovej štruktúry z hľadiska objemu tržieb za vlastné výkony a predaj, podľa ktorého hneď za najvyšším podielom výroby elektrickej energie, plynu a vody (17,7%) nasleduje výroba dopravných prostriedkov (15,8%), hutnícka (13,4%) a elektrotechnická (11,4%) produkcia.

Zmeny priestorovej diferenciacie priemyslu, ktoré vyplynuli predovšetkým zo zmeny vlastníckych vzťahov, sa prejavili dekoncentračnými tendenciami na regionálnej úrovni. Na celoštátnej úrovni pretrváva dominantná bipolárna štruktúra s dvomi silnými hospodárskymi a aj priemyselnými jadrami (Bratislava, Košice). Regionálne rozdiely v rámci Slovenska sú veľmi výrazné. Predovšetkým regióny severovýchodného a južnej časti stredného Slovenska sú hospodársky poddimenzované, deficitné v objeme zahraničných investícií (Korec 2005, Rajčáková 2006). Pre zahraničných investorov je tento priestor menej významný v kontexte Slovenska. Ako naznačuje vývoj priemyslu Slovenska v posledných rokoch, záujem veľkých investorov sa priestorovo orientuje predovšetkým na západnú polovicu štátu. Hendikep zvyšku územia vyplývajúci z jeho okrajovej polohy vo vzťahu k ekonomickému centru krajiny a hlavne hendikep relatívne ťaž-

kej dostupnosti nevyvažujú ani také komparatívne výhody spomínaných regiónov ako sú relatívne čisté, neprehustené prostredie, aspoň v niektorých prípadoch tradícia vedecko-výskumnej základne, potenciál voľných pracovných síl (ktorých kvalifikačná štruktúra sa časom relatívne znehodnocuje), prípadne zásoby stavebných materiálov a drevnej hmoty resp. iné potenciálne výhody vyplývajúce z napr. z ich prihraničnej polohy.

Zakotvenie trhových podmienok v transformujúcich sa ekonomikách vyvolalo nepochybne pozitívne zmeny v oblasti organizácie priemyselnej výroby, ktoré bolo možné priamo identifikovať na konkrétnych príkladoch priemyselných podnikov. Aj keď v tomto smere má priemysel stále rezervy – ako v oblasti budovania novej podnikovej kultúry, v oblasti inovačných aktivít, v oblasti zavádzania progresívnych technológií, presadzovania štruktúrnej výroby, tak i v oblasti externých väzieb v rámci priemyselnej štruktúry.

Slovensko sa stalo prostredníctvom transformačného procesu súčasťou celosvetového globálneho ekonomického systému. Vstupom do OECD a predovšetkým do Európskej únie sa tento proces formálne zavŕšil. V tomto kontexte transformácia priemyslu akoby uzatvorila svoju prvú, nevyhnutnú etapu vytvorenia bázy ďalších očakávaných zmien. V rámci prvej etapy sa procesy zmien naštartovali. Ďalšia etapa transformácie priemyselného sektoru by mala zasiahnuť výraznejšie reindustrializačné procesy a prehĺbiť intenzitu zmien.

Pod'akovanie

Za podnetné pripomienky k obsahu štúdie ďakujem dr. Székelymu, doc. Korcovi a prof. Matlovičovi.

Literatúra

- AMIRAHMADI, H., WALLACE, C. 1995. Information Technology, the Organization of Production and Regional Development. *Environment and Planning A*, Vol. 27, s.1745-1775.
- ANDRAŠČÍK, L., 1995, Dynamika transformácie. *Ekonomický časopis*, roč. 43, č. 3, s. 205-223.
- BALÁŽ, P., VERČEK, P. 2002. *Globalizácia a nová ekonomika*. Sprint sfera, Bratislava, 175 s.
- BALÁŽ, P., KOSÍR, I., VERČEK, P. 2006. Rozhodujúci prínos novej ekonomiky pre ďalšiu globalizáciu svetového hospodárstva. *Ekonomický časopis*, roč. 54, č. 4, s. 368-385.
- BATHELT, H. 2003. Geographies of Production: Growth Regimes in Spatial Perspective I – Innovation, Institutions and Social Systems. *Progress in Human Geography*, Vol. 27, No. 6, s. 763-778.
- BATHELT, H. 2005. Geographies of Production: Growth Regimes in Spatial Perspective (II) – Knowledge Creation and Growth in Clusters. *Progress in Human Geography*, Vol. 29, No. 2, s. 204-216.
- BATHELT, H. 2006. Geographies of Production: Growth Regimes in Spatial Perspective 3 – Toward a Relational View of Economic Action and Policy. *Progress in Human Geography*, Vol. 30, No. 2, s. 223-236.
- BLAŽÍK, T., KASALA, K. 1991. Priestorové ekonomické presuny. *Geografický časopis*, roč. 43, č. 1, s. 13-26.
- BENKO, G. 1993. *Geografia technopolii*. PWN, Warszawa, 221 s.
- BOGGS, J. S., RANTISI, N. M. 2003 The „Relational“ turn in Economic Geography. *Journal of Economic Geography*, Vol. 3, s. 109-116.
- BRZICA, D. 1999. Foreign Direct Investment in the Slovak Republic (2). A Focus on Institutions and Policies in the Period 1993 – 1996. *Ekonomický časopis*, roč. 47, č. 2, s. 235-269.
- BRZICA, D. 2000. Transnacionálne korporácie a ich úloha vo svetovej ekonomike v prvej polovici 90. rokov – analýza mezo a makroúrovne. *Medzinárodné otázky*, roč. 9, č. 1, s. 28-51.

- Cesty k trhovému hospodárstvu*. 1993. Ekonomický ústav SAV, Bratislava, 144 s.
- ČERVENÁKOVÁ, J., NIŽŇANSKÝ, V., REPTOVÁ, O., eds. 1999. *Od spoločného k súkromnému*. M.E.S.A.10, Bratislava, 166 s.
- DICKEN, P. 1986. *Global Shift: Industrial Change in a Turbulent World*. Harper and Row, London.
- DICKEN, P., KELLY, P.F., OLDS, K., YEUNG, H. W.-C. 2001. Chains and networks, territories and scales: towards a relational framework for analysing the global economy. *Global Networks*, No. 1, s. 89-112.
- DOMASKI, R. 1993. *Gospodarka przestrzenna*. PWN, Warszawa.
- DUBCOVÁ, A. 2000. Vývoj priemyslu a formovanie teritoriálno-priemyselných jednotiek na území Ponitria. *Geografické štúdie* 6. Katedra geografie a regionálneho rozvoja Fakulty prírodných vied, Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra.
- ETTLINGER, N. 1997. An Assessment of the Small-Firm Debate in the United States. *Environment and Planning A*, Vol. 29, No. 3, s. 419-442.
- ETTLINGER, N. 2003. Cultural Economic Geography and a Relational and Microspace Approach to Trusts, Rationalities, Networks, and Change in Economies, Innovation Systems and European Integration. *Regional Studies*, Vol. 31, s. 479-490.
- ETTLINGER, N. 2004. Toward a Critical Theory of Untidy Geographies: The Spatiality of Emotions in Consumption and Production. *Feminist Economics*, Vol. 10, No. 3, s. 21-54.
- GABRIELOVÁ, H. 2006. Súčasný trendy vo vývoji produkcie na Slovensku. *Ekonomický časopis*, roč. 54, č. 5, s. 426-441.
- GASMI, N. 2004. Le rôle déterminant des privatisation et des mécanismes de régulation dans la transition des pays nouvellement convertis à l'économie de marché. *Géoeconomie*, An. 30, s. 165-181.
- GERTLER, M. S. 2001. Best Practice? Geography, Learning and the Institutional Limits to Strong Convergence. *Journal of Economic Geography*, No. 1, s. 5-26.
- CHO, M. R. 1997. Large-Small Firm Networks: a Foundation of the New Globalizing Economy in South Korea. *Environment and Planning A*, Vol. 29, No. 6, s. 1091-1108.
- Hospodárstvo Slovenska a prechod k trhu*. 1991. Bradlo, Bratislava, 195 s.
- HUDEC, L., 1983. *Synergetika a teorie stability*. Academia, Praha.
- HUDSON, R. 2005. Region and Place: Devolved Regional Government and Regional Economic Success? *Progress in Human Geography*, Vol. 29, No. 5, s. 618-625.
- CHRISTOPHERSON, S. 2002. Why Do Labor Market Practices Continue to Diverge in a Global Economy? The „Missing Link“ of Investment Rules. *Economic Geography*, Vol. 78, No. 1, s. 1-20.
- IVANIČKA, K. 1980. *Prognóza ekonomicko-geografických systémov*. Alfa, Bratislava.
- IVANIČKA, K. 1988. *Synergetika a civilizácia*. Alfa, Bratislava.
- JESSOP, B. 1995. The Regulation Approach, Governance and Post-Fordism – Alternative Perspectives on Economic and Political Change. *Economy and Society*, Vol. 24, s. 307-333.
- JESSOP, B. 2001. Institutional Re(turns) and the Strategic-Relational Approach. *Environment and Planning A*, Vol. 33, s. 1213-35.
- JIRÁSEK, J. 1993. *Transformační řízení*. Grada, Praha, 296 s.
- JURÍČKOVÁ, V. 1994. Malé a stredné podniky a ich vplyv na rozvoj ekonomiky. *Ekonomický časopis*, roč. 42, č. 10, s. 736-746.
- KASALA, K. 1993. Dynamika ekonomickogeografických systémov (na príklade USA a Veľkej Británie). *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica* No. 32, s. 299-309.
- KISS, Y. 1999. Regional and employment consequences of the defence industry transformation in East Central Europe. *Employment and Training*, 3, 1-62.
- KLAMÁR, R., KROKUSOVÁ, J. 2005. Štruktúra priemyslu v Prešovskom kraji. *Folia Geographica* 8. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis XLIII*, Prírodné vedy, Prešovská univerzita, Prešov, 34-65.
- KLAS, A. 2002. Nová ekonomika a informatizácia. *Ekonomický časopis*, roč. 50, č. 1, s. 62-84.

- KOLLÁR, D. 1999. Inovačné aktivity a vývoj zamestnanosti v priemyselých podnikoch bratislavskej aglomerácie. In Mikulík, O., Mariot, P. eds. *Specifika transformačného procesu v zázemí veľkých miest*. Sborník 3. slovensko-českého akademického geografického semináře. Brno, 60-69.
- KOLOSOVSKIJ, N. N. 1961. Nekotoryje teoretičeskije voprosy ekonomičeskogo rajonirovania. *Geografía i chozjajstvo*, 11.
- KOREC, P. 2005. *Regionálny rozvoj Slovenska v rokoch 1989-2004*. Geografika, Bratislava, 228 s.
- KOŠTURIÁK, J., GREGOR, M. 1993. *Podnik v roce 2001 – revoluce v podnikové kultuře*. Grada, Praha, 320 s.
- KREMPASKÝ, J. 1982. Fyzika v sociológii. *Československý časopis pro fysiku*, A 32, č. 6, 604-615.
- KULA, M. 2002. Vybrané problémy transformácie priemyslu na príklade Bratislavy. *Geografické informácie*, č. 7/II, Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra, s. 110-117.
- MALÝ, M. 1993. Vývojové tendence v organizácii průmyslové výroby. *Politická ekonomie*, č. 4, s. 539-549.
- McGRAHT-CHAMP, S. 1999. Strategy and Industrial Restructuring. *Progress in Human Geography*, Vol. 23, No. 2, s. 236-252.
- MICHNIAK, D. 2005. Changes in commuting in Slovakia between 1991 and 2001. In Komornicki, T. a Czapiewski, K. eds. *Central and Eastern Europe: Changing Spatial Patterns of Human Activity*. In Europa XXI., Vol. 12, p. 163-178.
- MICHNIAK, D. 2006. The Influence of Transformation Changes after 1989 on Commuting in Slovakia. In Michalski, T., ed., *Geographical Aspects of Transformation Process in Central and East-Central Europe*. Bernardinum, Gdynia-Pelplin, s. 79-89.
- MLÁDEK, J. 1990. *Teritoriálne priemyselné útvary Slovenska*. Univerzita Komenského, Bratislava, 296 s.
- MLÁDEK, J. 1995. Procesy transformácie priemyslu Slovenska. *Geographia Slovaca*, č. 10, s. 163-172.
- MORVAY, K. a kol. 2005. *Transformácia ekonomiky: skúsenosti Slovenska*. Ústav slovenskej a svetovej ekonomiky Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 328 s.
- NEMCOVÁ, E. 2004. Klastre a ich úloha v rozvoji regiónu. *Ekonomický časopis*, roč. 52, č. 6, s. 739-754.
- NEMCOVÁ, E. 2005. Priemysel Slovenskej republiky a vybraných malých ekonomík Európskej únie – komparácia z aspektu prechodu do informačnej spoločnosti. *Ekonomický časopis*, roč. 53, č. 5, s. 527-541.
- OLDS, K. 2004. Classics in human geography revisited – Dicken, P. 1986. Global Shift: Industrial Change in a Turbulent World. Harper and Row, London. In: *Progress in Human Geography*, Vol. 28, No. 4, s. 507-515.
- OUTRATA, R. a kol. 2006. *Globalizácia a slovenská ekonomika*. Ekonomický ústav SAV, Bratislava, 379 s.
- PAULOV, J. 1994. Kontext globalizácie a „lokalizácie“ v súčasnom svetovom hospodárstve. In *Geografické informácie* 3. *Postavenie regionálnej geografie Slovenskej republiky a Českej republiky v kontexte nových podmienok rozvoja*. Vysoká škola pedagogická, Nitra, s. 36-41.
- PAVLÍNEK, P. 1993a. Globálna reštrukturalizácia. *Sborník české geografické společnosti*, roč. 98, č. 1, s. 2-12.
- PAVLÍNEK, P. 1993b. Politicko-ekonomické přístupy v geografii. In Sýkora, L., ed., *Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii*. Přírodovědecká fakulta University Karlovy, Praha, s. 42-64.
- PAVLÍNEK, P. 1997. Vybrané teoretické interpretace současné transformace kapitalizmu. *Sociologický časopis*, roč. 33, č. 1, s. 41-56.
- PICKLES J., SMITH A., BUCEK M., ROUKOVA P., BEGG R. 2006. Upgrading, changing competitive pressures, and divers practices in the East and Central European apparel industry. *Environment and Planning A*, Vol. 38, s. 2305-2324.

- POPJAKOVÁ, D. 2001. Transformácia priemyslu v regióne Šariša. *Geografické práce*, roč. IX, č. 1, Prešovská univerzita, Prešov, 241 s.
- PORTER, M. E. 2003. The Economic Performance of Regions. *Regional Studies*, Vol. 37, s. 549-578.
- PRIGOGINE, I. 1973. Termodynamika života. *Československý časopis pro fysiku*, A 23, č. 4, s. 345-452.
- PRIGOGINE, I. 1979. Čas, štruktúra a fluktuácia. *Československý časopis pro fysiku*, A 29, č. 2, s. 97-118.
- Prognostické reflexe problémů přechodu k demokracii a tržní ekonomice*. 1991. Prognostický ústav ČSAV, Praha, 133 s.
- Průmysl v České a Slovenské republice*. 1994. OECD, Paříž, 163 s.
- RAJČÁKOVÁ, E. 2006. Disparity na Slovensku – vývoj a súčasný stav. Fakulta prírodných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica, *Geografická revue*, roč. 2, č. 2, s. 425-448.
- RUTHERFORD, T. D. 2004. Concurrence, the Institutional Turn and Workplace Regimes: The Case of Lean Production. *Progress in Human Geography*, Vol. 28, No. 4, s. 425-446.
- SABOL, T., HOŠKOVÁ, A. 2004. Priame zahraničné investície a ich vplyv na výkonnosť výrobných podnikov v Slovenskej republike. *Ekonomický časopis*, roč. 52, č. 2, s. 181-195.
- SCOTT, A. J. 2004. A Perspective of Economic Geography. *Journal of Economic Geography*, No. 4, s. 479-499.
- SHEPPARD, E. 1994. The Geography of Economic Restructuring. *Environment and Quality of Live in Central Europe: Problems of Transition*, IGU RC, Praha, CD-ROOM, record 215/176.
- SCHAMP, E. W. 1996. Globalisierung von Produktionsnetzen und Standortsystemen. *Geographische Zeitschrift*, J. 84, 3-4, s. 205-219.
- Slovensko: reštrukturalizáciou k hospodárskemu oživeniu*. 1995. Veda, Bratislava, 164 s.
- SMITH, A. 1995. Regulation Theory, Strategies of Enterprise Integration and the Political Economy of Regional Economic Restructuring in Cenral and Eastern Europe: The Case of Slovakia. *Regional Studies*, Vol. 29, No. 8, 761-772.
- SMITH, A. 2003. Power Relations, Industrial Clusters and Regional Transformation: Pan-European Integration and Outward Processing in the Slovak Clothing Industry. *Economic Geography*, Vol. 79, No. 1, s. 17-40.
- SOUKUP, P. 1993. Ekonomická transformace u kulatého stolu. *Politická ekonomie*, č. 1, s. 128-130.
- STRYJAKIEWICZ, T. 1999. *Adaptacja przestrzenna przemysłu w Polsce w warunkach transformacji*. UAM, Poznań
- SZÉKELY, V. 2005. Regionálne rozdiely vo vývoji priemyselnej zamestnanosti na Slovensku v rokoch 1980 a 2001. *Ekonomický časopis*, roč. 53, č. 3, s. 283-295.
- ŠESTÁKOVÁ, M. 1995. „Štíhla výroba“: ekonomické a organizačné aspekty. *Ekonomický časopis*, roč. 43, č. 10, s. 773-788.
- ŠIKULA, M. a kol. 2003. *Determinanty formovania priemyselnej politiky v podmienkach globalizácie a integrácie*. Ústav slovenskej a svetovej ekonomiky SAV, Bratislava.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR, *Štatistická klasifikácia produkcie*. Vyhláška ŠÚ SR č. 632/2002 Z.z. <http://www.statistics.sk/webdata/slov/edicny/kategorie.doc>
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR, *Hrubý domáci produkt podľa OKEČ (1995 – 2006)*. http://www.statistics.sk/pls/elisw/objekt.naz_search
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR, *Zamestnanosť podľa OKEČ (1995 – 2006)*. http://www.statistics.sk/pls/elisw/casovy_Rad.procDlg
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR, *Štatistická ročenka Slovenskej republiky 1993*. Bratislava.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR, *Štatistická ročenka Slovenskej republiky 1997*. Bratislava.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR, *Štatistická ročenka Slovenskej republiky 2001*. Bratislava.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR, *Štatistická ročenka Slovenskej republiky 2006*. Bratislava.
- TKOCZ, M. 2001. *Restrukturyzacja przemysłu regionu tradycyjnego*. WUŚ, Katowice.

- TÖDTLING, F. 1994. Firm Strategies and Restructuring in a Globalising Economy. *Environment and Quality of Live in Central Europe: Problems of Transition*. IGU RC, Praha, CD-ROOM, record 241/273.
- TOUŠEK, V. 2004. *Geografické aspekty transformace českého průmyslu po roce 1989*. Habilitační práce. Přírodovědecká fakulta Univerzity Komenského, Bratislava.
- VANČURA, M. 2002. *Geografické aspekty transformace průmyslové výroby v České republice po roce 1989 (na příklade potravinářského průmyslu)*. Disertační práce. Přírodovědecká fakulta Masarykovy university. Brno.
- VATNE, E. 1995. Local Resource Mobilisation and Internationalisation Strategies in Small and Medium Sized Enterprises. *Environment and Planning A*, Vol. 27, s. 63-80.
- Veľká ekonomická encyklopédia*. 1996. Sprint vfra, Bratislava.
- WORKIE, M. T. 2006. Proces globalizácie a disparity ekonomického rastu v regiónoch svetovej ekonomiky. *Ekonomický časopis*, roč. 54, č. 1, s. 18-35.
- YEUNG, H. W.-C. 1994. Critical Reviews of Geographical Perspectives on Business Organizations and the Organization of Production: Towards a Network Approach. *Progress in Human Geography*, Vol. 18, No. 4, s. 460-490.
- YOUNG, R. C., FRANCIS, J. D., YOUNG, Ch. H. 1994. Flexibility in Small Manufacturing Firms and Regional Industrial Formations. *Regional Studies*, Vol. 28, No. 1, s. 27-38.

Global versus post-communist transformation of industry (Slovakia example)

Summary

The transformation of Slovakia's industry, the same as the industrial transformation of the whole Central and Eastern European region, was a result of the transition from the socialist economic system of central planning to the market system. Privatization, deregulation and liberalization of the economy led to a number of changes in the industry. Slovakia's industry underwent a phase of deindustrialization – industry's share in the employment in the national economy decreased from 33,1% in 1991 to 27,6% in 2005. Up to the year of 2005, there was no sign of radical reindustrialization in Slovakia. However, spatial organization of the industry has evolved – its concentrated character was replaced by a dispersive one. There was important diversification of the industrial enterprises' size structure: small and medium companies prevail. 99% of the companies are in private hands. The changes in the mode of accumulation – internal and external organization of the companies were observed. The importance of the foreign capital in the industry increased. The process of the transformation of industry in the post-communist countries in Europe has many common points with the transformation of industry, which took place in the industrialized countries of the world in the 1970-s. We can state that the basis of the changes in the cases mentioned above was the same. Their differences reside in the rapidity, consistency, i.e. intensity, and largeness of the changes, disadvantaging the transformation in the post-communist countries. Nevertheless, thanks to the accession to OECD and especially to EU, and also thanks to the process of transformation, Slovakia became an integrated part of the global system.